

DATE NOI PRIVIND VECHIMEA ȘI ARHITECTURA BISERICII MĂNĂSTIRII TOPOLNIȚA (JUD. MEHEDINȚI)

CRISTIAN MOISESCU

Arhitectura românească eclezială din Muntenia și Oltenia realizată în a două jumătăți a secolului al XIV-lea, deci în deceniile imediat următoare întemeierii statului feudal, luată în considerație exclusiv prin numărul relativ redus al monumentelor bisericesti introduse în circuitul științific – este vorba de cca zece edificii de cult¹ – raportată la creația arhitecturală cu aceeași funcție a popoarelor vecine din sud-estul Europei, poate crea impresia unei activități restrânse, chiar sărăcăcioase, ceea ce, de fapt, nu corespunde adevărului istoric. Efectuarea unor atente investigații interdisciplinare a cercetătorilor arheologi, istorici, arhitecți și istorici ai artei asupra tuturor construcțiilor de acest gen susceptibile a fi fost ridicate în perioada amintită, fie că acestea se păstrează întregi, în stare de ruină sau la nivelul fundațiilor, va avea drept consecință îmbogățirea cunoștințelor de specialitate în acest domeniu. Numai prin conturarea unei imagini cât mai cuprinzătoare asupra fenomenului arhitectural de zid din faza lui incipientă, dezvoltat în spațiul românesc dintre Dunăre și Carpații Meridionali, fără a pierde din vedere nici un martor valoros, va putea fi elaborat un studiu coerent și obiectiv asupra evoluției vechii arhitecturi românești de zid aparținând acestui secol, atât de lacunar cunoscut.

Între monumentele muntenești datate până în prezent în prima jumătate a secolului al XVII-lea, dar, de fapt, mult mai vechi, se înscrie și biserica Mănăstirii Topolnița din județul Mehedinți, asupra căreia tradiția stăruie încă și astăzi să o constituie ca fiind o ctitorie a călugărului Nicodim.

Față de datele istorice controversate avute la dispoziție, ne punem întrebarea: ce știm astăzi despre trecutul acestei biserici?

În lucrarea sa privitoare la Mănăstirea Tismana, apărută în anul 1904, merituosul cercetător al meleagurilor gorjane, Alexandru Ștefulescu, socotea schitul Topolnița ca „fiind o fundațiune din secolul al XIV-lea a Sfântului Nicodim”², bazându-se fie pe tradiția păstrată în mănăstire și în satele din jur, fie pe cea consemnată în cronică rimată a Mănăstirii Prislop³.

Cercetătorii care s-au ocupat ulterior de vechimea bisericii de la Topolnița: V. Drăghiceanu⁴, N. Ghica-Budești⁵, Ion Donat⁶, N. Stoicescu⁷, Cornelia Pillat⁸, sau Vasile Drăguț⁹, având ca principală sursă de referință asupra vechimii monumentului pisană săpată în piatră, aflată la intrarea în pronaos din anul 1646, au considerat, fără

excepție, biserica respectivă ca fiind o ctitorie a căpitanului de dorobanți Lupu Buliga de la această dată.

În ciuda mențiunilor de mai sus, sintezele publicate asupra arhitecturii și artei noastre medievale în ultimele decenii – care consacră mai multe capitole construcțiilor de cult ale Țării Românești – nu au luat în considerare existența acestei biserici nici măcar pentru secolul al XVII-lea, după cum era datată până în prezent¹⁰.

Incitat de asemănarea planului monumentului în cauză atât cu biserica fostei Mănăstiri Vișina de la Bumbești pe Jiu, aflată în stare de ruină, cât și cu cea a Mănăstirii Prislop din Țara Hațegului, ambele datate în a doua jumătate a secolului al XIV-lea¹¹ și care împreună beneficiau de aceeași tradiție ce le pune în legătură cu activitatea ctitoricească a Sf. Nicodim sau a ucenicilor săi, am procedat la verificarea măturii documentare ale trecutului Topolniței și, implicit, la analizarea în detaliu a arhitecturii ei. Mai întâi vom trece în revistă relativ puținele informații pe care le deținem asupra istoricului mănăstirii.

Dacă satul omonim este amintit documentar încă din 1466, iunie 8¹², primul act care se referă chiar la Mănăstirea Topolnița este mult ulterior, fiind emis de cancelaria lui Alexandru Iliș la 9 februarie 1629, unde se consemnează că datorită vechimii și vitregiei vremurilor, așezământul monastic la acea dată era pustiu iar locuitorii unui sat aparținător mănăstirii fugiseră „încă din zilele lui Mihai Voievod” (Mihai Viteazul). Același document precizează că atunci „trei călugărași sârbi, cum au venit din țara turcească... au mers la acea sfântă mănăstire Topolnița de s-au apucat mănăstirea pustie să o dregă...”¹⁴, lucrurile fiind necesare, fără îndoială, nu numai datorită vechimii, jafurilor și lipsei de îngrijire, dar și ca urmare a marelui cutremur întâmplat cu un an înainte. Dintr-o dată acest document stabilește pentru mănăstirea Topolnița două aspecte importante: în primul rând coboară existența ei la sfârșitul secolului al XVI-lea, în anii de domnie ai lui Mihai Viteazul, și, în al doilea rând, confirmă că vechea mănăstire, inclusiv biserica, mai dăinuia încă în anul 1629.

Mai departe, mergând pe firul investigației hrsoavelor, aflăm dintr-un document din anul 1635, noiembrie 30, că Matei Basarab întărea Topolniței dania câtorva sălașe de țigani robi ce fuseseră ai mănăstirii „dați și miluiți de răposaii ctitori încă mai denainte vreme”, deoarece „această sfântă mănăstire au rămas săracă și pustie și fără călugări... și s-au răsipit acestei sfinte mănăstiri... tot ce au avut”¹⁵.

Pentru a scoate așezământul din starea precară în care se afla, același gospodar domn încredințează Mănăstirea Topolnița în anul 1646, februarie 12, dregătorului său vel aga Lupu Buliga din Ciovârnișani, care avea proprietăți în vecinătate. Documentul, în care se menționează și hramul avut inițial, Sfântul Arhanghel Mihail, motivează dania astfel: „ca să-i fie lui... mănăstirea... pentru că *mi-a fost de moștenire, fiind făcută din temelie de strămoșii domniei mele de mai înainte vreme, den zilele altor domni bătrâni*”¹⁶ (Subl. ns, CM). Un alt

¹ Este vorba de bisericile: „Negru Vodă” de la Câmpulung-Muscel (cca 1350); Sf. Nicolae-Domnesc din Curtea de Argeș (cca 1360), Tismana (1377–1378); Cozia (1387); Cotmeana (cca 1385, cu refaceri în anii următori); Vodița I (cca. 1372); Vișina (penultimul deceniu al secolului al XIV-lea); paraclisul primei curți domnești din Târgoviște (cca. 1380); Sân Nicoară din Curtea de Argeș (a doua jumătate a secolului al XIV-lea) și Tutana I (sfârșitul secolului al XIV-lea).

Acestora li se adaugă, desigur, numeroase alte lăcașuri bisericesti, între care unele încă necunoscute, altele consemnate documentar dar neidentificate sau necercetate arheologic.

Nu am enumerat vestigiile bisericilor de lemn investigate arheologic.

² Alex. Ștefulescu, *Mănăstirea Tismana*, București, 1909, p. 45, unde se precizează că „după Vodița (Sfântul Nicodim) a zidit Tismana și Topolnița”; în continuare, la pag. 63, același autor menționează că „tot ca sfânt, Nicodim... este venerat și la Topolnița”;

³ Mircea Păcurariu, *Istoria mănăstirii Prislop*, Arad, 1986, p. 19 și 129. Legenda ctitoririi Topolniței de către Nicodim a fost consemnată și de episcopul Ghenadie al Râmnicului în *Vizite canonice însoțite de note istorico-arheologice*, 1880–1881, București, 1892, p. 130–135.

⁴ M. Păcurariu, *op. cit.*, p. 129.

⁵ V. Drăghiceanu, *Monumentele istorice din Oltenia*, B.C.M.I., 1931, p. 115–116.

⁶ N. Ghica Budești, *Evoluția arhitecturii în Muntenia și Oltenia*, partea a III-a, în B.C.M.I., 1932, p. 32, 57–58, pl. CXXXIV–CXL.

⁷ I. Donat, *Fundațiile religioase ale Olteniei*, partea I, Mănăstiri și schituri, Craiova, 1937, p. 79.

⁸ N. Stoicescu, *Bibliografia localităților și monumentelor feudale din România*, Țara Românească, vol. 2, p. 660.

⁹ Cornelia Pillat, *Pictura murală în epoca lui Matei Basarab*, București, 1980, p. 23–24.

¹⁰ V. Drăguț, *Dicționar enciclopedic de artă medievală românească*, București, 1976, p. 303–304.

¹⁰ Gr. Ionescu, *Arhitectura pe teritoriul României de-a lungul veacurilor*, București, 1981; Gh. Curinschi-Vorona, *Istoria arhitecturii în România*, București, 1981; *Istoria artelor plastice în România*, București, 1970.

¹¹ Ștefan Andreescu și Matei Cazacu, *Mănăstirea Vișina, un monument din veacul al XIV-lea*, B.M.I., anul XIX, nr. 4, 1970, p. 43–46; V. Vătășianu, *Istoria artei feudale în țările române*, București, 1959, p. 284.

¹² D.R.H., B, Vol. I, Buc., 1966, p. 222, nr. 130.

¹³ Arh. Stat Buc., fond M-rea Tismana, XX I/2, XX/1–3; R. Crețeanu, *Întregiri la istoricul schitului Topolnița*, M.O., anul IX, nr. 3–4, 1957, p. 213, „Arhivele Olteniei”, anul II, Craiova, 1923, p. 29.

¹⁴ *Ibidem*.

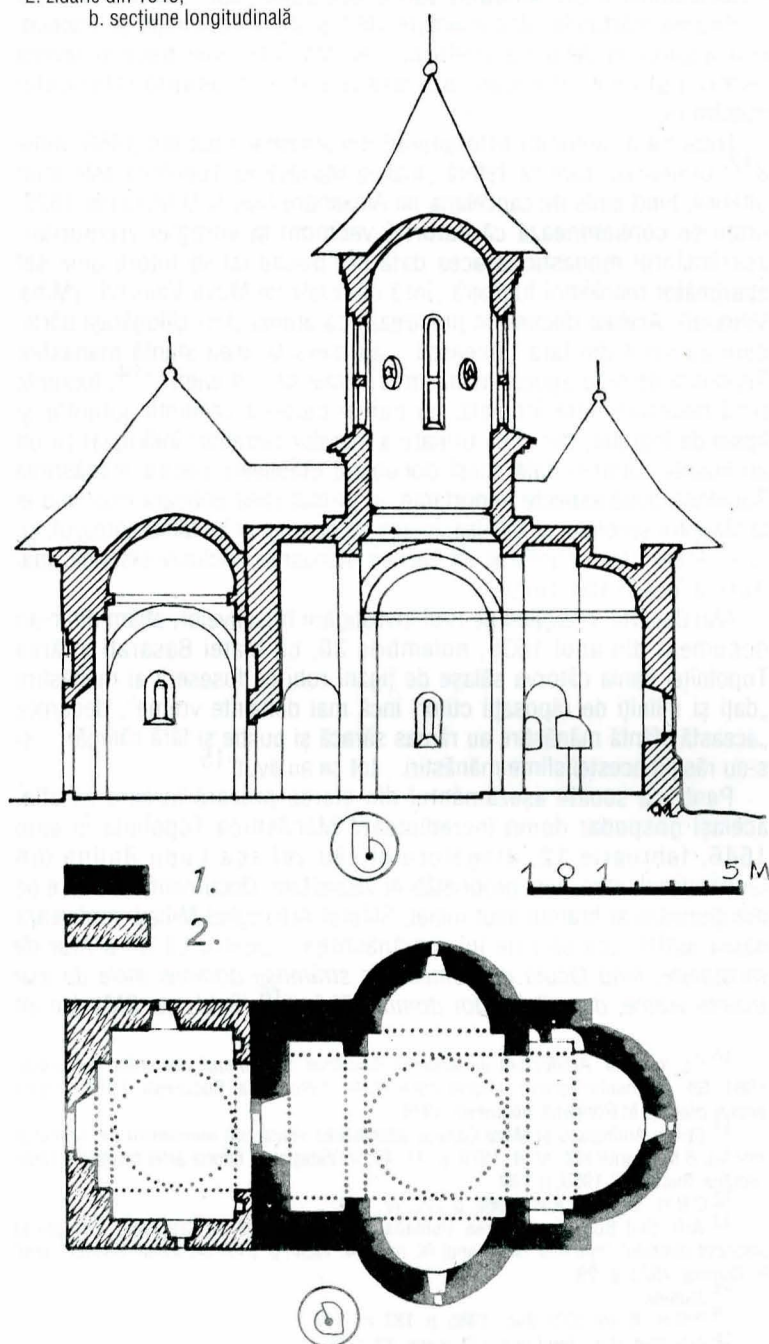
¹⁵ D.R.H., B, vol. XXV, Buc., 1985, p. 183, nr. 174.

¹⁶ Arh. Stat. Buc., fond m-rea Tismana, XX/1–3.

Fig. 1. Vedere asupra ansamblului Mănăstirii Topolnița.

Fig. 2. a. Planul Bisericii Mănăstirii Topolnița: 1. zidărie de la sfârșitul secolului al XIV-lea; 2. zidărie din 1646; b. secțiune longitudinală

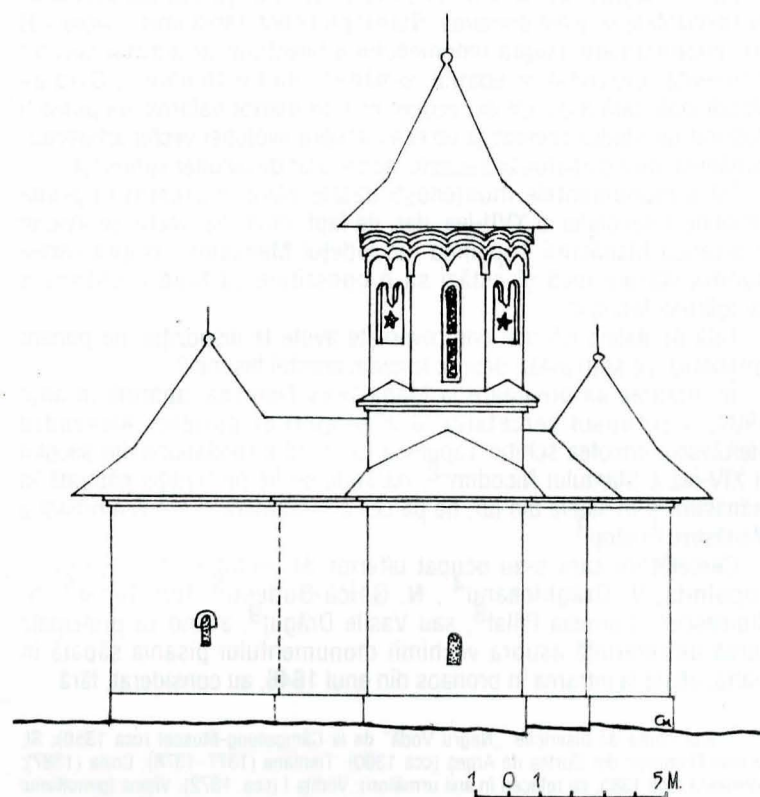
act mai vechi cu doi ani, datat 11 mai 1644, prin care se întărea Topolniței stăpânirea peste opt rumâni dorobanți din Târna, în Mehedinți, care „sunt de moșie ai sfintei mănăstiri *dați de Radu Negru*”¹⁷ (Subl. ns. CM), este esențial pentru stabilirea începuturilor mănăstirii în a doua jumătate a secolului al XIV-lea, mai precis în anii de domnie a lui Radu I (1377–1384).

Dacă nu mai există nici un dubiu asupra informațiilor documentare privind începuturile schitului Topolnița, dar cunoscând textul pisaniei așezate de Lupu Buliga în anul 1646, în care acesta afirmă că el însuși a zidit mănăstirea „de în temelia ei” – și aici este necesar să atragem atenția că documentul epigrafic se referă la mănăstire și nu la biserică – se impune efectuarea unei cercetări de detaliu a arhitecturii monumentului, spre a obține confirmări suplimentare asupra datării.

La cca 20 de kilometri nord de Turnu Severin, pe o colină stâncoasă înconjurată din trei părți de văi și râpe, într-un loc retras împădurit, unde curge apa Topolniței, se înalță o veche mănăstire, alcătuită din biserică, turnul-clopotniță, o clădire a chiliilor și un zid de incintă (fig. 1);

De plan triconc, compusă inițial din altar și naos, ulterior și din pronaos, arhitectura bisericii se remarcă de la prima vedere prin câteva particularități de bază, între care menționăm:

Fig. 3. Fațada de sud a Bisericii Mănăstirii Topolnița. Linia punctată indică joncțiunea celor două etape de construcție.

– cele trei abside, două laterale ale naosului și una a altarului, care, spre deosebire de majoritatea bisericilor de zid din Țara Românească prezintă un particular interes prin faptul că sunt semicirculare atât la interior, cât și la exterior, unde, în mod obișnuit, se conturează o formă poligonală (fig. 2a);

– fațadele bisericii, exceptând soclul care prezintă o simplă retragere de trei cm, sunt plate, neavând nici o decorație în relief de genul brâului, arcaturilor sau panourilor despărțite de lesene (fig. 3);

– turia cu opt laturi, ridicată peste naos, este străpunsă către cele patru puncte cardinale de ferestre înalte, celelalte patru laturi fiind decorate cu firide gemene ce au în partea lor centrală mici elemente stelate din piatră traforată de felul răsufletătorilor, descoperite recent, cărora le corespund la interior goluri circulare aflate până acum sub un strat gros de tencuială (fig. 2b); o cornișă pronunțată, cu trei retrageri arcate succesive, subliniază partea superioară a turlei (fig. 4);

¹⁷ Pr. D. Bălașa, *Contribuție la istoria schitului Topolnița*, M.O., anul IX, nr. 11–12, 1957, p. 826; Const. C. Grecescu, *Studii de istorie socială*, București, 1943, p. 163.

Fig. 4. Vedere dinspre sud-est a Bisericii Mănăstirii Topolnița.

– retragerea în consolă a zidăriei interioare a celor trei abside la nivelul nașterii bolților („porte à faux”), care, din ceea ce cunoaștem până în prezent, datează de la începutul secolului al XVI-lea¹⁸, dar existând, desigur, încă cu mult timp înainte, la alte monumente bisericesti;

– zidăria alcătuită din piatră de râu în alternanță cu cărămidă de format mare, unde sporadic au fost utilizate și blocuri mari de piatră fasonată, reprezentând spoliile dintr-o așezare romană apropiată, provenind poate chiar de la castrul Drobeta.

Căutând stabilirea unor analogii ale arhitecturii monumentului mehedintețean cu alte lăcașuri românești de cult, atenția ne-a fost reținută în mod stăruitor de biserica fostei mănăstiri Vișina-Gorj, construită către sfârșitul secolului al XIV-lea¹⁹, cel mai târziu în timpul domniei lui Mircea cel Bătrân (fig. 5B). Putem constata, totodată, asemănări asupra formei planimetrice cu unele biserici moldovenești, cum ar fi cele de la Siret, Volovăț, Humor, Vorniceni Mari, toate în jud. Suceava²⁰, dar, mai ales, cu biserica Mănăstirii Prislop din jud. Hunedoara²¹ (fig. 6), toate ridicate către 1400 și prezentând aceeași caracteristică de bază: plan triconc cu abside semicirculare în interior și în exterior, fațade plate, neprofilate și zidărie din lespezi de piatră.

Dar elementul-surpriză care a rezultat din cercetarea paramentului bisericii Mănăstirii Topolnița – deosebit de util în formularea unor

analogii mai sigure cu monumentele amintite – l-a constituit existența pe laturile de nord și sud, la nivelul articulării naosului de pronaos, a unui rost vertical, vizibil pe toată înălțimea fațadelor. Extinzând sondajul inițial prin înlăturarea tencuielilor târzii executate cu patru decenii în urmă, a rezultat în mod indubitabil că pronaosul a fost adăugat ulterior unei construcții preexistente. De fapt, acest compartiment adăugat poate fi ușor identificat cu intervenția ctitoricească a căpitanului Lupu Buliga din anul 1646 (fig. 5A).

Devenit stăpân al mănăstirii și averilor sale, dregătorul mehedintețean a refăcut în scurt timp mai vechea fundațiune de secol XIV după înțelegerea avută cu Matei Basarab, care, în documentul amintit mai sus din februarie 1646, condiționează ca Lupu Buliga „să aibă a face ce va trebui la sfânta mănăstire... și să se numească ctitor nou”. Cu acest prilej, Buliga, după ce îi schimbă hramul, dedicând-o Sf. Ioan Înaintemergătorul, repară vechea biserică alcătuită din naos și altar, căreia îi adaugă pronaosul. Judecând după firidele aflate în zidul estic al pronaosului, acest compartiment era destinat, încă de la început, funcției de necropolă a noului ctitor și a familiei sale. În cadrul incintei, același nou ctitor zidește din temelie turnul-clopotniță, ridică zidul de incintă și reface chiliile și celelalte anexe (fig. 7). În acest fel considerăm corectă precizarea din pisană de la 1646, unde căpitanul de dorobanți arată că a zidit mănăstirea „de în temelie ei”. Abia fiul său Coruia, mare paharnic, în momentul executării picturii bisericii în anul 1673 de către Gheorghe „grecul” și Dima „valahul”, alterează adevărul istoric, consemnând în inscripția zugrăvită deasupra intrării în naos că jupan Lupu Buliga vel agă a zidit din temelie *biserica* și nu *mănăstirea*, după cum preciza mai vechea inscripție săpată în piatră. Acest fapt a derutat pe istoricii care s-au ocupat de trecutul Topolniței, considerându-l pe Lupu Buliga ctitor al bisericii în întregul ei. Așadar, în fața sa inițială biserica, alcătuită numai din naos și altar, se aseamănă și prin aceasta lăcașului de la Vișina, căreia i s-a adăugat pronaosul după cca un secol și jumătate mai târziu, adică la începutul secolului al XVI-lea, în timpul

¹⁸ Primul monument muntenesc unde întâlnim apariția acestui element este Biserica Mitropoliei din Târgoviște construită la începutul secolului al XVI-lea, urmată la scurt timp de Biserica Mănăstirii Snagov.

¹⁹ Ștefan Andreescu și Matei Cazacu, *op. cit.*, loc. cit.

²⁰ Cristian Moiescu, *Interferențe și sinteze stilistice la începuturile arhitecturii ecleziiale moldovenești* (sec. XIV–XV), în „*Ars Transilvaniae*”, III, 1993, p. 14–24.

²¹ Eugenia Greceanu, *Spread of byzantine traditions in medieval architecture of rumanian masonry churches in Transilvania*, în „*Etude byzantines et post-byzantines*”, I, București, 1979, p. 201.

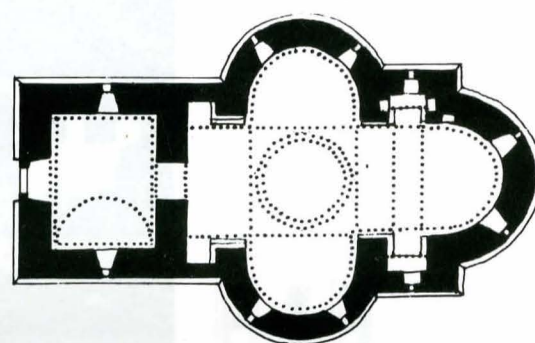
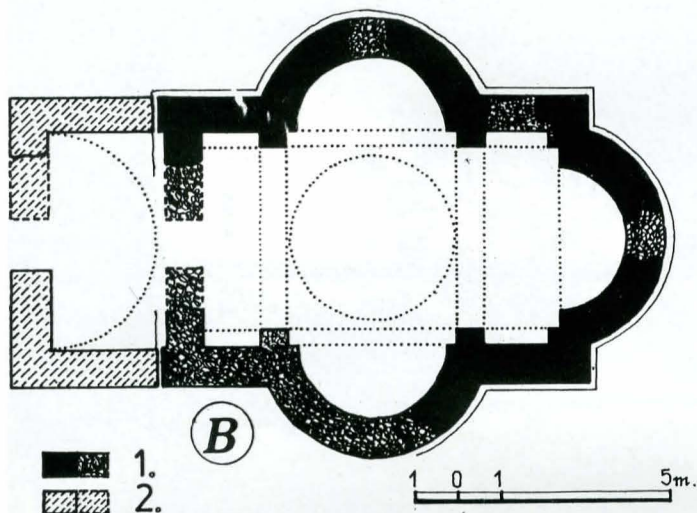
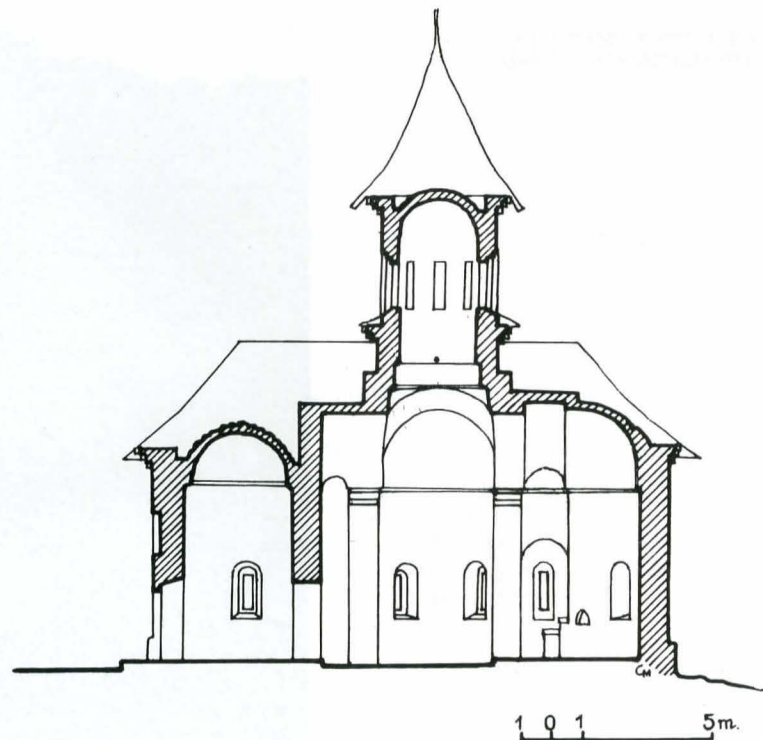
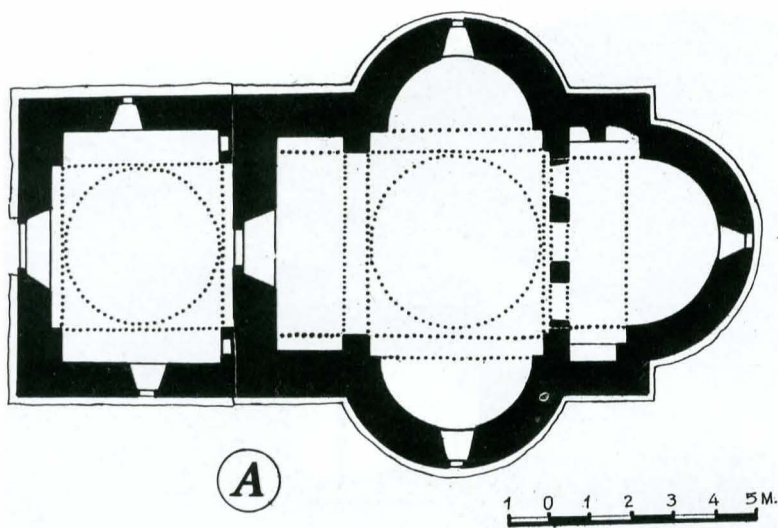

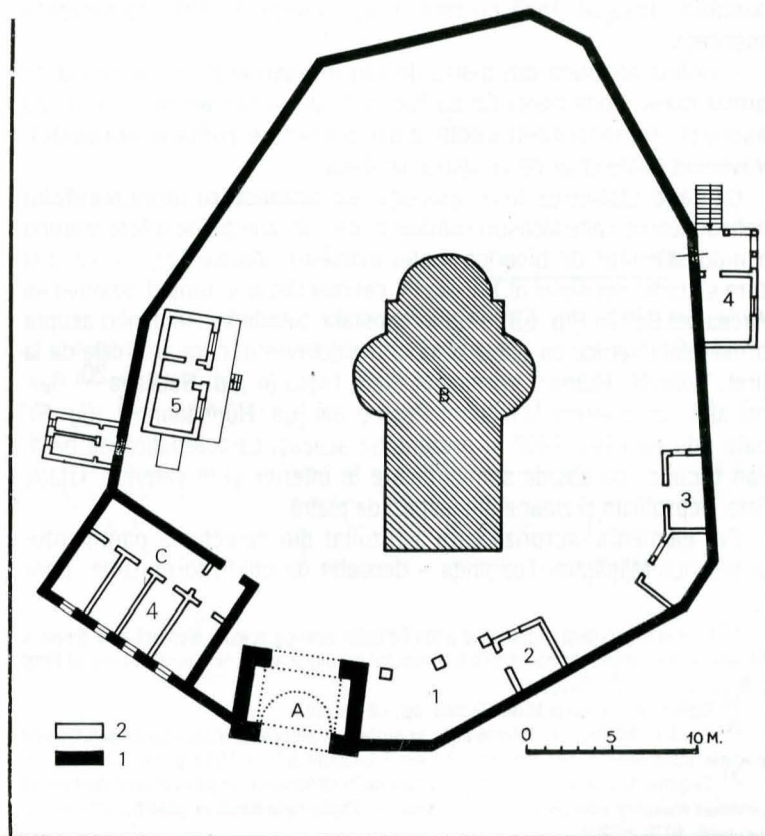
Fig. 5. Planurile bisericilor A) Topolnița și B) Vișina; 1. zidărie de la sfârșitul secolului al XIV-lea; 2. zidărie de la începutul secolului al XVI-lea.

Fig. 6. Biserica Mănăstirii Prislop (jud. Hunedoara), plan și secțiune.

domniei lui Neagoe Basarab²². Prin suprapunerea planurilor celor două biserici, rezultă în mod surprinzător o perfectă identitate de forme și dimensiuni, biserica de la Vișina fiind mai lungă doar cu 40 cm (fig. 5), ceea ce dovedește nu numai contemporaneitatea acestor monumente, ci, probabil, și un același meșter constructor.

Pentru a obține o tratare unitară a aspectului exterior al bisericii Mănăstirii Topolnița, noul ctitor păstrează la partea adăugată același aspect nedeformat al fațadelor, singurul element ornamental profilat constituindu-l încadrământul din piatră așezat la intrarea în pronaos. Procedeează apoi la tencuirea integrală a fațadelor bisericii, pe care le împodobește cu un decor incizat și colorat policrom, mult utilizat în epocă, care a apărut recent prin îndepărtarea tencuielilor moderne²³. Această decorație colorată pastelată în roșu și albastru, reproducând atât o alternanță de panouri din piatră tencuită și asize de cărămidă aparentă, cât și un brâu în torsadă aflat sub cornișă, a fost riguros redat în imaginea bisericii așa cum este înfățișată ea în tabloul votiv realizat în anul 1673 (fig. 8). Aspectul bisericii din tabloul votiv ne oferă și elemente documentare asupra formei avute de acoperișul din șiță al monumentului la mijlocul secolului al XVII-lea, unde se observă marcarea distinctă a compartimentelor altarului și pronaosului prin supraînălțarea șarpantei. Forma respectivă a fost adoptată atât în scopul degajării bazei turlei, cât și din considerente de ordin funcțional. Este vădită intenția meșterului constructor de a obține pante rezezi, necesare scurgerii cât mai rapide a apelor, într-o zonă cu un regim excesiv de precipitații. Sunt, prin aceasta, puse în evidență unele similitudini cu rezolvarea ingenioasă a acoperișului moldovenesc încă din secolul al XV-lea.

Fig. 7. Planul de situație al ansamblului Mănăstirii Topolnița.

²² Ștefan Andreescu și Matei Cazacu, *art. cit.*, loc. cit.

²³ Intervențiile de restaurare asupra decorației policrome exterioare aparțin pictorului Ionică Grigorescu, cu începere din anul 1990.

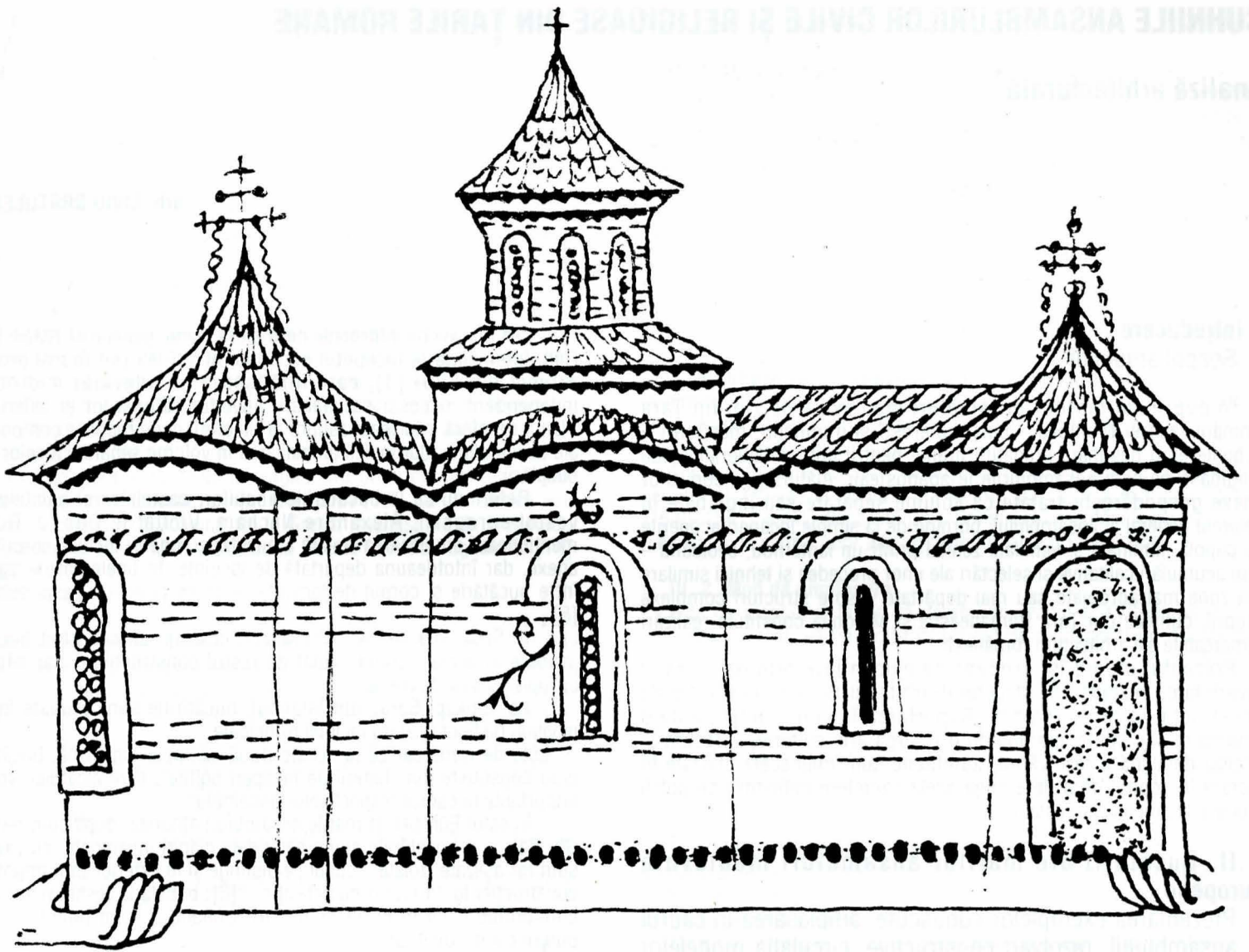

Fig. 8. Imaginea bisericii din pictura tabloului votiv, realizat în anul 1673.

În concluzie, coroborând observațiile noastre de ordin arhitectural cu consemnările istorice cunoscute documentar – mai ales cu precizarea din hrisovul emis de Matei Basarab la 1644, prin care mănăstirea Topolnița datează din vremea celui „Radu Vodă Negru”, fără îndoială Radu I, precum și cu informațiile transmise de tradiția orală, care atribuie întemeierea așezământului respectiv Sfântului Nicodim în trecerea sa de la Vodița la Tismana, considerăm că ne aflăm în fața unuia dintre vechile monumente muntenești de zid păstrate întregi, din a doua jumătate a secolului al XIV-lea. Pentru o deplină confirmare asupra considerațiilor expuse în studiul de față asupra vechimii bisericii de la Topolnița, apreciem că este necesară și o confirmare de natură arheologică, care sperăm că va fi executată neîntârziat, cu atât mai mult cu cât lăcașul cunoaște în prezent ample intervenții de consolidare și restaurare prin purtarea de grijă a Întâistătorului Mitropoliei Olteniei I.P.S. Dr. Nestor Vornicescu și cu osteneala vrednicilor slujitori ai mănăstirii.

RÉSUMÉ

L'église du Monastère Topolnița, département de Mehedinți, était jusqu'à présent considérée comme érigée en 1646, par le capitaine Lupu Buliga, bien que la tradition locale attribue sa construction au Saint Nicodème, le fondateur du Monastère Tismana (1378). L'étude de l'architecture, corroborée avec l'interprétation des sources documentaires, ont conduit pourtant à l'opinion que l'église est bien plus ancienne, datant plus exactement de la deuxième moitié du XIV-e siècle. Dans cette phase initiale, le monument était constitué seulement du sanctuaire et du naos, le pronaos étant, en fait, le compartiment ajouté par Lupu Buliga. Par l'étude comparée de l'architecture de la forme initiale de l'église on a pu établir des certés analogies avec l'église du Monastère Vișina, située dans le défilé du Jiu, édifiée, elle aussi, au cours de la deuxième moitié du XIV-e siècle.

En même temps l'étude fait une analyse détaillée de l'architecture de l'église Topolnița aussi que des nouveaux éléments qui apparaissent dans sa structure et dans sa plastique décorative, caractéristiques pour l'évolution ultérieure de l'architecture de la Valachie et de l'Olténie.